

УДК 343.98

Д. В. ЩЕРБАНЮК,*аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ВИКОРИСТАННЯ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА, В ЯКОМУ РЕАЛІЗОВАНО ПРАВО НА ЕКСПЕРТНУ ІНІЦІАТИВУ

Розглянуто специфіку використання висновку судового експерта, в якому реалізовано право на експертну ініціативу, в доказуванні під час досудового розслідування. Відзначено вплив експертної ініціативи на обрання цілей використання слідчим висновку експерта. Підкреслено суттєве значення висновків експерта, сформульованих ініціативно, для вирішення профілактичних завдань у кримінальному провадженні. Надано рекомендації щодо особливостей використання інформації, одержаної внаслідок експертної ініціативи, для обрання тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) дій та організації тактичних операцій.

Ключові слова: *судова експертиза, криміналістична тактика, судовий експерт, кримінальне провадження, досудове розслідування, експертна ініціатива.*

Scherbanyuk, D.V. (2017), "Features of the tactics of using an expert's conclusion during the pre-trial investigation, which implements the right to an expert initiative" ["Osoblyvosti taktyky vykorystannia pid chas dosudovoho rozsliduvannia vysnovku eksperta, v yakomu realizovano pravo na ekspertnu initsiatyvu"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 92–97.

Постановка проблеми. Судові експертизи є важливим джерелом доказів і значною мірою допомагають у кримінальному провадженні за різними видами злочинів. Як свідчить практична діяльність, розслідування переважної більшості злочинів не обходиться без призначення й проведення того чи іншого виду експертиз. Зважаючи на зниження останнім часом якості здійснення досудового розслідування, що пов'язано з труднощами у реалізації реформ кримінального процесуального законодавства, системи, функцій і кадрового забезпечення органів кримінальної юстиції, дедалі більшої актуальності набувають питання налагодження належної взаємодії між слідчими й експертними підрозділами та підвищення ефективності використання в доказуванні результатів судових експертиз. Одним з аспектів відповідного напряму науково-дослідної та практичної діяльності є проблеми використання висновків судових експертиз у цілому і, зокрема, тих, у яких знаходить відображення експертна ініціатива у формі викладення експертом обставин, з приводу яких йому не були поставлені питання слідчим.

Стан дослідження. Окремими проблемами використання доказів і, зокрема, висновків судового експерта під час розслідування злочинів у різні часи займалися Л. Ю. Ароцкер, Р. С. Белкін, А. Р. Белкін, Н. І. Клименко, І. В. Пиріг, М. В. Салтєвський, М. Я. Сегай, В. К. Степуненкова, М. Г. Щербаковський, С. П. Лапта, І. Я. Фрідман та інші науковці. Проте в їхніх працях феномен експертної ініціативи та питання її реалізації в доказуванні під час досудового розслідування висвітлюються лише фрагментарно, що свідчить про необхідність їх подальшого розгляду. Зокрема, не розглядалась тактика використання під час розслідування злочинів висновку експерта, в якому реалізовано право на експертну ініціативу.

Тому **метою** цієї статті є визначення тактичних особливостей використання ініціативних висновків судового експерта під час доказування на досудовому слідстві.

Виклад основного матеріалу. Мета використання доказів під час розслідування злочинів достатньо детально була розглянута О. Р. Белкіним. Зокрема, було зазначено, що вона містить

у собі такі складові, як перевірка версій та доказів, орієнтуючої та розшукової інформації, обґрунтування прийнятих рішень та обвинувального висновку, моделювання слідчої ситуації, механізму вчинення злочину, психологічного портрету злочинця та його зовнішності, отримання нових доказів і формування комплексів доказів, демонстрація учасникам процесу для виконання тактичних завдань слідства [1, с. 272–276].

Досліджуючи питання про те, чи є якісь особливості у цілях і напрямках використання експертних висновків, де реалізовано право на експертну ініціативу, порівняно з іншими доказами та висновками, в яких експерт не реалізував таке право, доцільно розглянути цілі, запропоновані в літературі.

Так, С. П. Лапта виокремлює такі напрямки використання експертних висновків: у доказуванні – отримання нових доказів, перевірка інших доказів, формування комплексів доказів; у тактичному плані – висунення та перевірка версій, моделювання механізму злочину, подолання протидії розслідуванню; в організаційному плані – обґрунтування рішень, які приймає слідчий у розслідуваному провадженні; у профілактиці злочинів – встановлення обставин, які сприяли їх учиненню [2, с. 28–29].

М. Г. Щербаковський виділяє чотири загальні напрями використання висновків експертів та окремі цілі під час розслідування злочинів, що їм відповідають: 1) кримінально-правовий – кваліфікація злочинних дій (встановлення ознак, елементів складу злочину); 2) кримінально-процесуальний – отримання нових доказів, перевірка інших доказів, формування комплексів доказів, обґрунтування процесуальних рішень; 3) криміналістичний – висунення та перевірка версій, моделювання механізму злочину, подолання протидії розслідуванню; обґрунтування тактичних рішень слідчого, ідентифікація осіб та предметів; 4) кримінологічний – встановлення обставин, які сприяли вчиненню злочину [3, с. 421–422].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що загалом цілі використання експертних висновків збігаються з цілями використання інших доказів, хоча і можуть групуватися за різними підставами. Разом із тим вважаємо за потрібне зробити деякі коментарі щодо окремих позицій.

Часто вказані вище цілі визначаються слідчим ще на підготовчому етапі призначення експертизи, і тоді їх правильніше буде називати цілями призначення експертизи. При цьому очевидно, що потенційна реалізація експертом

права на експертну ініціативу ніяк не може впливати на визначення слідчим цілей призначення експертизи, оскільки він не передбачає й не може передбачити, чи проявитиметься вона у конкретному випадку, а якщо так, то стосовно яких питань і в якому обсязі. Цілями ж використання експертного висновку вони стануть після завершення експертного дослідження й оцінювання його результатів слідчим. Часто вони залишаються без змін і збігаються з цілями призначення експертизи. Таке може відбуватись у випадках, коли слідчий отримав той результат, на який очікував ще до призначення експертизи, наприклад, коли у процесі дактилоскопічного дослідження встановлено, що відбитки пальців у квартирі дійсно залишені особою, яка була затримана працівниками поліції на виході з під'їзду й у якій були вилучені викрадені речі. Очевидно, що слідчий з високою часткою ймовірності передбачав цей результат і метою призначення експертизи було встановлення факту перебування затриманого на місці злочину. Ця мета загалом буде збігатись із метою використання висновку дактилоскопічної експертизи – встановити й підтвердити факт того, що підозрювана особа перебувала у квартирі потерпілого.

Іноді цілі використання експертного висновку можуть бути вужчими за цілі призначення експертизи. Це відбувається у випадках, коли експерт не може відповісти на всі запитання слідчого з тих чи інших причин (недостатньо порівняльних матеріалів для дослідження, відсутнє необхідне обладнання, відсутня методика дослідження об'єкта з поставлених питань тощо). Відповідно, можливості використання експертного висновку будуть вужчими за ті цілі, які слідчий ставив у процесі підготовки до призначення експертизи.

Нарешті, у деяких випадках цілі використання висновку бувають ширшими за ті, які слідчий ставив спочатку. Це може статися тоді, коли експерт, скориставшись своїм правом на експертну ініціативу, дослідив питання, що, на його думку, є важливими для розслідуваного злочину, однак з приводу яких слідчий не поставив запитань у постанові про призначення судової експертизи. Таким чином, слідчий може отримати важливу доказову інформацію, на яку спочатку не розраховував і яку може додатково реалізувати в цілях інших, ніж ті, які він ставив на початковому етапі призначення експертизи.

Судові експертизи частіше за все призначаються з метою отримання нових фактів, які раніше були невідомі слідчому. Прикладом

може бути встановлення у процесі технічного дослідження документів залитого, замазаного або невидимого тексту в документі, який вже є речовим доказом і може набути нового доказового значення. І якщо запитання стосовно змісту документа на його залитій або замазаній частині слідчий поставить обов'язково, то виявлення невидимого тексту, про існування якого він не знав і, відповідно, щодо змісту якого не ставив жодних запитань, може бути здійснено лише завдяки ініціативі експерта.

Як свідчить опитування експертів, детальне вивчення ними обставин злочину, що стосуються питань, винесених на вирішення експерта, іноді призводять до прояву експертної ініціативи у вигляді вирішення тих питань, які слідчим не були поставлені в постанові про призначення експертизи, однак які експерт вважав за необхідне вирішити через їх важливість для розслідування злочину. Крім того, зв'язок також існує і безпосередньо між слідчими та експертними версіями. В. О. Коновалова вказує, що одним із джерел формування експертної версії є версія слідчого, відбита у постанові про призначення експертизи [4, с. 54].

Говорячи про використання експертних висновків для профілактики злочинів і виявлення причин, які сприяли їх учиненню, слід зазначити, що у процесі багаторічної практики проведення судових експертиз і використання їх результатів під час розслідування злочинів утворилися дві форми профілактичної роботи – процесуальна та непроцесуальна [5, с. 51].

КПК України не містить норми, яка би прямо зобов'язувала слідчого або експерта виявляти такі обставини і вживати заходів щодо їх усунення, тому виникає питання щодо існування процесуальної форми реалізації вказаних питань.

М. Г. Щербаковський вважає, що правомірність вирішення профілактичних питань за ініціативою експерта впливає з його прав, регламентованих п. 4. ч. 3 ст. 69 КПК України. Водночас він указує на ту обставину, що ця норма стосується відомостей, важливих для кримінального провадження, тобто для розслідування вже вчиненого злочину, а не для запобігання іншим. Для вирішення цієї проблеми він пропонує викласти її в редакції, де зазначалося б право експерта вказувати в експертному висновку виявлені в процесі проведення експертизи відомості, з приводу яких йому не були поставлені запитання, однак які мають значення не тільки для розслідуваного злочину, але також і для попередження подібних до нього злочинів у майбутньому [3, с. 446]. Із

цією пропозицією варто погодитись, оскільки ініціатива експерта, спрямована на виявлення й усунення обставин, які сприяють учиненню злочинів, не повинна обмежуватися конкретним злочином, який розслідує слідчий.

Важливим етапом роботи з експертним висновком є його реалізація з метою досягнення цілей кримінального провадження. Проблеми тактики використання доказів під час розслідування злочинів у вітчизняній криміналістичній літературі загалом висвітлено достатньо, однак тактика використання експертних висновків, на наш погляд, потребує подальшого вдосконалення.

Основним елементом криміналістичної тактики, беззаперечно, є тактичний прийом, під яким у літературі розуміється найбільш раціональний та ефективний спосіб дій під час організації та планування розслідування, підготовки й проведення окремих процесуальних дій, а також вибір особою, яка здійснює розслідування, визначеної лінії поведінки [6, с. 453]. Ми вважаємо, що тактичні прийоми з використання висновків експерта можуть застосовуватись на різних етапах проведення слідчих дій.

Ознайомившись зі слідчою практикою, можна дійти висновку про те, що тактичні прийоми з використання інформації, яка міститься у висновку експерта, що з'явилася, зокрема, і як наслідок проявленої експертної ініціативи, застосовуються під час допиту як однієї, так і кількох осіб, обшуку та слідчого експерименту.

Проблема визначення завдань використання речових та інших доказів, до яких цілком можна віднести й експертні висновки з інформацією, отриманою завдяки експертній ініціативі, під час проведення допиту досить ґрунтовно досліджувалась у літературі [7]. Загалом, ці завдання можна звести до таких: 1) орієнтування допитуваного на викладення відомостей про факти, які цікавлять слідство; 2) конкретизація й деталізація показань; 3) подолання протидії розслідуванню; 4) надання допомоги добросовісному допитуваному у згадуванні забутого й усуненні добросовісних помилок.

У науковій літературі досить детально розглянуто тактичні прийоми використання доказів, зокрема висновків судових експертів під час проведення допиту. Так, наприклад, виділяються прийоми, не пов'язані з пред'явленням висновку експерта: 1) роз'яснення допитуваному можливостей судових експертиз з метою схилення останнього до давання правдивих показань ще до отримання результатів експертних досліджень; 2) згадка про наявність висновку судової експертизи; 3) перерахування

фактів, установлених у результаті експертних досліджень. Також виокремлюють прийоми, пов'язані з пред'явленням висновку експерта: 1) пред'явлення висновків однієї чи кількох експертиз; 2) пред'явлення висновків у послідовності «наростаючої сили» або, навпаки, у послідовності «спадної сили»; 3) комбіноване ознайомлення підозрюваного з результатами експертизи із демонстрацією речових доказів; 4) демонстрація висновку з наявністю додаткових умов (раптове пред'явлення висновку, пред'явлення висновку після попереднього з'ясування обставин, пов'язаних із досліджуваними об'єктами, пред'явлення висновку та роз'яснення його значення у кримінальному провадженні, одночасне пред'явлення висновку з описом імовірного перебігу розслідування події та її обставин) [8, с. 227; 9, с. 165–166].

Слід зазначити, що не всі вони можуть бути повною мірою застосовані стосовно експертних висновків, у яких була проявлена експертна ініціатива. Це відбувається тому, що ініціативу в дослідженні тих чи інших питань експерт проявляє, як правило, несподівано навіть для самого себе. Ініціатива експерта не може бути прогнозована та спланована ні слідчим, ні самим екпертом. Її можна назвати навіть випадковістю, збігом обставин і певного розумового настрою експерта. Тому слідчий, застосовуючи тактичний прийом роз'яснення можливостей тієї чи іншої експертизи, не може й не повинен сподіватися на ініціативу експерта під час проведення дослідження. Однак, перераховуючи факти, встановлені експертним шляхом, слідчий цілком може вказати й ті, які були отримані у межах користування екпертом правом експертної ініціативи, оскільки такі факти матимуть доказове значення поряд із тими, що були викладені у висновку як відповіді на прямі запитання слідчого.

Слід урахувати той факт, що питання, які експерт вирішив у порядку реалізації права на експертну ініціативу, можуть змінити доказову силу висновку. Як правило, це відбувається у бік посилення доказового значення висновку, оскільки експерт зазвичай самостійно досліджує те чи інше питання тільки у випадку його дійсно великого, іноді вирішального значення для розслідування. Водночас можливі випадки, коли експерт, дослідивши окремі аспекти за власною ініціативою, може встановити факти про причетність до вчинення розслідуваного злочину іншої, ніж підозрювана, особи. У такому випадку доказове значення висновку для цієї підозрюваної особи знизиться аж до повної відсутності, а стосовно іншої особи зросте.

У криміналістичній літературі зазначається, що судові експертизи тісно пов'язані з іншими слідчими (розшуковими) діями та іншими заходами, спрямованими на вирішення тактичних завдань розслідування, і, відповідно, можуть бути складовими тактичних операцій.

В. Ю. Шепітько визначає тактичну операцію як поєднання однойменних або різнойменних слідчих дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів, спрямованих на виконання проміжного завдання розслідування у цій слідчій ситуації. Типова тактична операція є алгоритмом, програмою дій слідчого, оперативного працівника й інших осіб щодо завдань, які виникають, і слідчих ситуацій [10, с. 179].

Питання зв'язку судової експертизи з іншими слідчими діями та визначення її місця серед них у структурі тактичних операцій досліджувалися науковцями [11]. Результати судових експертиз можуть використовуватися під час проведення таких тактичних операцій, як пошук і встановлення злочинця, встановлення механізму вчинення злочину, встановлення достовірності показань підозрюваного, встановлення виду і розміру спричиненої шкоди.

Нами не було встановлено суттєвих особливостей у використанні результатів експертних досліджень, у процесі яких була проявлена експертна ініціатива, порівняно з тими, в яких ініціатива екпертом проявлена не була. Відповідно, можна зробити висновок, що вони використовуються в абсолютно тотожній спосіб. Разом із тим слід зазначити, що під час проведення деяких операцій можуть траплятися ситуації, коли експертиза призначалася до початку операції й уже були отримані результати, і коли до початку операції експертиза не призначалась, а її призначення планується у процесі проведення самої операції, на певному її етапі [11, с. 120–124]. Очевидним є той факт, що в останньому випадку слідчий не може розраховувати на результати, отримані у межах проявлення експертної ініціативи, і, відповідно, не може його враховувати під час планування операції. Разом із тим, якщо слідчий отримує такі результати вже під час операції, він повинен їх урахувати і за необхідності скоригувати перебіг тактичної операції.

Підсумовуючи викладене, слід відзначити, що в цілому цілі використання висновку експерта збігаються з цілями використання інших доказів. При цьому потенційна реалізація екпертом права на ініціативу не впливає й не може впливати на визначення слідчим мети експертизи під час її призначення. Водночас після завершення експертизи й одержання

висновків, в яких відображено експертну ініціативу, можливості їх використання, як правило, розширюються через установлення нових даних у справі. Доказова сила такого висновку щодо винуватості певної особи може як посилитись, так і зменшитись.

У свою чергу, тактичні особливості використання під час досудового розслідування висновку судового експерта, в якому відображено його ініціативу, полягають у впливі на

застосування тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій. Також слід розширювати профілактичні можливості ініціативи експерта, яка має бути спрямована на виявлення й усунення обставин, що сприяють учиненню злочинів, і не обмежуватись конкретним провадженням у певній справі. Розвиток зазначеного аспекту є перспективним напрямом подальших наукових досліджень.

Список бібліографічних посилань

1. Белкин А. Р. Теория доказывания : науч.-метод. пособие. М. : Норма, 1999. 429 с.
2. Лапта С. П. Використання експертних висновків у доказуванні // Дізнання та досудове слідство в органах внутрішніх справ: сучасний стан та шляхи удосконалення : матеріали наук.-практ. конф. 22 жовт. 2010 р., м. Харків / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Вид-во Харків. нац. ун-ту внутр. справ, 2010. С. 27–29.
3. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. 560 с.
4. Коновалова В. Е. О значении и функциях экспертных версий. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1977. Вып. 14. С. 53–58.
5. Фридман И. Я. О круге профилактических задач, решаемых в судебно-экспертных учреждениях. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1991. Вып. 43. С. 50–54.
6. Криминалистика : учеб. для вузов / Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. ; под ред. Р. С. Белкина. М. : Норма – Инфра-М, 1999. 990 с.
7. Комарков В. С. Тактика допроса : учеб. пособие. Харьков : Юрид. ин-т, 1975. 66 с.
8. Шепитько В. Ю. Теория криминалистической тактики : моногр. Харьков : Гриф, 2002. 349 с.
9. Лапта С. П. Правові та наукові основи використання судових експертиз при розслідуванні злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. 234 с.
10. Шепитько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Харків : Харків юрид., 2007. 432 с.
11. Щербаковський М. Г., Лапта С. П. Судова експертиза в структурі тактичних операцій. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2007. Вип. 1 (2). С. 120–126.

Надійшла до редколегії 15.11.2017

ЩЕРБАНЮК Д. В. ОСОБЕННОСТИ ТАКТИКИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В ДОСУДЕБНОМ РАССЛЕДОВАНИИ ЗАКЛЮЧЕНИЯ ЭКСПЕРТА, В КОТОРОМ РЕАЛИЗОВАНО ПРАВО НА ЭКСПЕРТНУЮ ИНИЦИАТИВУ

Рассмотрена специфика использования заключения судебного эксперта, в котором реализовано право на экспертную инициативу, в доказывании в ходе досудебного расследования. Отмечено влияние экспертной инициативы на выбор целей использования следователем заключения эксперта. Подчёркнуто значение выводов эксперта, сформулированных инициативно, для решения профилактических задач в уголовном производстве. Приведены рекомендации по особенностям использования информации, полученной в результате экспертной инициативы, для выбора тактических приёмов проведения отдельных следственных (розыскных) действий и организации тактических операций.

Ключевые слова: судебная экспертиза, криминалистическая тактика, судебный эксперт, уголовное производство, досудебное расследование, экспертная инициатива.

SCHERBANYUK D. V. FEATURES OF THE TACTICS OF USING AN EXPERT'S CONCLUSION DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION, WHICH IMPLEMENTS THE RIGHT TO AN EXPERT INITIATIVE

The author has studied the specificity of using a forensic expert's conclusion, which implements the right to an expert initiative while the process of proving during the pre-trial investigation. In particular, the author has emphasized the insufficiency of scientific research of the phenomenon of an expert initiative and its implementation in proving within the criminal proceeding. The general tactical features of using such expert conclusions have been determined. The author has outlined the purposes and directions of their usage, which in general coincide with the purposes and directions of using other evidence, but have a certain specificity. In this regard, it has been emphasized that the expert initiative can not influence the purposes of the examination's appointment, but it matters with regard to the purposes of using the expert's conclusion, which can be specified in the direction of narrowing

or expansion in comparison with those that were put by the investigator during the appointment of the examination.

Significance of the expert's conclusions initially formulated to identify the causes and conditions that contributed to the commission of a crime and, accordingly, to solve preventive tasks within the criminal proceedings. The author has provided recommendations on the peculiarities of the influence of information obtained by the investigator as a result of the expert initiative on the selection of tactical methods of carrying out certain investigative (search) actions by the example of interrogation tactics. The author has also determined the peculiarities of the influence of the initiative on the organization of tactical operations during the pre-trial investigation realized in the expert's conclusion.

Keywords: *forensic examination, forensic tactics, court expert, criminal proceedings, pre-trial investigation, expert initiative.*